

Agata Aleksandra Kluczek

(University of Silesia in Katowice, Poland)

<https://orcid.org/0000-0003-0852-0572>

e-mail: agata.kluczek@us.edu.pl

Eurypylos i inni mityczni bohaterowie Pergamonu w wyobrażeniach monetarnych

Eurypylos and Other Mythical Heroes of Pergamum in the Numismatic Sources

ABSTRACT

In the coinage of Pergamum, specific figures from the mythical past personified the tradition of the city's founding. According to the mythical tales, Telephos and Pergamos were the founder (*ktistes*) and eponymous heroes. The coins minted in Pergamum during the reign of Emperor Hadrian (117–138) depict another mythical hero, i.e. Eurypylos. In this paper, the author attempts to analyse this motif, which is the only evidence of the presence of Eurypylos in Roman provincial coinage. The background is a fragment of Pausanias' oeuvre and, above all, the multifaceted founding tradition promoted in the coinage of Pergamum.

Key words: mythical founder, *ktistes*, eponymous hero, Roman provincial coinage, Eurypylos, Pergamos, Telephos

PUBLICATION INFO				
			 UNIVERSYTET MIĘDZYNARODOWY KATOWICE	e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
				
THE AUTHOR'S ADDRESS: Agata Aleksandra Kluczek, the Institute of History of the University of Silesia, 11 Bankowa Street, Katowice 40-007, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the University of Silesia				
SUBMITTED: 2024.10.14	ACCEPTED: 2025.07.31	PUBLISHED ONLINE: 2025.10.31		
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE e-mail: reshistorica@umcs.pl	 	
				

STRESZCZENIE

W mennictwie z Pergamonu tradycję o początkach i założeniu miasta personifikowali mityczni herosi. Według opowieści mitycznych byli to Telefos oraz Pergamos, czyli bohater założyciel (*ktistes*) i eponim miasta. W wyobrażeniach monet emitowanych w okresie rządów cesarza Hadriana (117–138) wystąpił kolejny bohater mityczny, czyli Eurypylos. W niniejszym studium autorka podejmuje próbę przeanalizowania tego motywu, który jest jedynym świadectwem obecności Eurypylosa w rzymskim mennictwie prowincjonalnym. Tła użycza fragment dzieła Pauzanasza, a przede wszystkim wielowątkowa tradycja założycielska propagowana w mennictwie pergamońskim.

Słowa kluczowe: mityczny założyciel, *ktistes*, eponim, rzymskie mennictwo prowincjonalne, Eurypylos, Pergamos, Telefos

EURYPYLOS BOHATER WOJNY TROJAŃSKIEJ

Bohaterowie wojny trojańskiej, ich przygody i związane z nimi wojaże były popularnym tematem w mennictwie rzymskim¹. W mennictwie imperialnym sięgano po pojedyncze postacie homeryckich herosów, nadając im dodatkowe rysy silniej wiążące ich z Rzymem. Natomiast w mennictwie prowincjonalnym odwoływanie się do wojny trojańskiej i jej uczestników ściślej wiązało się z eksponowaniem prestiżowej przeszłości danego ośrodka emitującego monetę, a przede wszystkim liczniejsza była grupa herosów zarówno powszechnie znanego, jak i mniej rozpoznawalnego imienia.

Eurypylos, jeden z najpiękniejszych herosów, z którym oprócz Memnona nikt nie mógł równać się urodą², był jednym z uczestników wojny trojańskiej. Z przekazów literackich wyłania się dosyć rozbudowana biografia Eurypylosa. To syn króla Myzji Telefosa, zatem i potomek Heraklesa, oraz Astyoche, krewnej Priama³. Matka sprawiła, że wziął udział w konflikcie. Przewodząc licznym Ketejczykom, wzmocnił nadwątłone siły Trojan i wspierał ich w walce z Grekami. Pod Troją zasłynął wielkimi czynami. Z jego ręki padli Nireus z wyspy Syme, Peneleos, bohater beocki, obaj zalotnicy pięknej Heleny, podobnie jak syn Asklepiosa, Machaon, panujący nad tesalskimi miastami Trikke, Itome i Ojchalia, którego Eurypylos

¹ Cf. H. Voegtli, *Bilder der Heldenepen in der kaiserzeitlichen griechischen Münzprägung*, Aesch BL 1977, s. 100–131; M. Caccamo Caltabiano, *Gli eroi omerici nella tipologia monetale antica*, „Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini” 1988, 90, s. 27–44.

² *L'Odyssée. Poésie homérique*, t. 2, tłum., oprac. V. Bérard, Paris 1963 [dalej: *Od.*], 11.522.

³ Akusilaos, w: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, cz. 1, *Genealogie und Mythographie*, oprac. F. Jacoby, Leiden–New York–Köln 1995, 2 F 40; Sophocles, *Eurypylos*, w: Sophocles, *Fragments*, tłum., oprac. H. Lloyd-Jones, Cambridge MA 1996 [dalej: *Soph., Euryp.*], frg. 211.1–6; Dictys Cretensis, *Ephemeridos belli troiani libri a Lucio Septimio ex Graeco in Latinum sermonem translati*, oprac. W. Eisenhut, Leipzig 1973 [dalej: *Dikt.*], 2.5.

również pokonał⁴. Wreszcie przyszedł kres na samego Eurypylosa. Zmierzył się z nim syn Achillesa, Neoptolemos, zabijając go w walce⁵. Śmierć Eurypylosa przesądziła o wyniku tej jednej bitwy, wielu bowiem pokładało w nim nadzieje na zwycięstwo. Wielkiego wojownika upamiętniono monumentem wzniesionym w Troi obok Bramy Dardańskiej⁶.

Czyny Eurypylosa były inspiracją dla antycznych artystów. Dostarczył jej przede wszystkim wątek pojedynku Eurypylosa i Neoptolemosa. Został podjęty na czarnofiguralnej hydrii ateńskiej z VI w. p.n.e.⁷, a potem w jednej z kwater na tabliczce iliońskiej z I w. n.e.⁸ W obu tych dziełach scena z tymi przeciwnikami pozostaje elementem szerszej tematycznie dekoracji nawiązującej do wojny trojańskiej, a tożsamość walczących podają napisy umieszczone obok sylwetek wojowników. Nie ma więc wątpliwości, że jednym z nich był Eurypolos. W kolejnych dziełach sztuki właśnie tego bohatera można się tylko domyślać⁹.

WYOBRAŻENIA EURYPYLOSA W MENNICTWIE PERGAMOŃSKIM

Obraz Eurypylosa opisany jego imieniem – poza wskazanymi dwoma przypadkami w sztuce antycznej – został wprowadzony również

⁴ Nireus: Hygin, *Fables*, tłum., oprac. J.-Y. Boriaud, Paris 1997 [dalej: Hyg., *Fab.*], 113; Dikt., 4.17; Quintus Smyrnaeus, *The Fall of Troy*, tłum. A.S. Way, Cambridge, Mass.–London 1984 [dalej: Q. Smyrn.], 6.368–369; Peneleos: *Pausaniae Graeciae descriptio*, oprac. F. Spiro, Lipsiae 1903; *W świątyni i w micie z Pauzanasza Wędrówki po Helladzie*, tłum., oprac. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław 2005 [dalej: Paus.], 9.5.15; Dikt., 4.17; Q. Smyrn., 7.104; Machaon: Paus., 3.26.9–10; Hyg., *Fab.* 113; Q. Smyrn., 6.407–428.

⁵ Od. 11.519–521; Archilochus, w: *Greek Iambic Poetry: From the Seventh to the Fifth Centuries BC*, tłum., oprac. D.E. Gerber, Cambridge MA 1999, frg. 304; Hyg., *Fab.* 112; *The Geography of Strabo*, t. 6, tłum. H.L. Jones, London–Cambridge MA 1960, 13.1.7; Apollodorus, *Epitome*, w: *La Bibliothèque d'Apollodore*, tłum., oprac. J.-C. Carrière, B. Massonnie, Paris 1991 [dalej: Apollod., *Epit.*], 5.12; Q. Smyrn., 8.195–216; cf. Soph., *Euryp.* frg. F206–222b; także: Dikt., 4.14 i 17–18 (śmierć herosa i odesłanie jego szczątków do ojca). Cf. K. Tümpel, *Eurypylos 5*, w: *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. 6, cz. 1, red. G. Wissowa, Stuttgart 1907, szp. 1348–1349; a także A. Bobrowski, *Dziennik wojny trojańskiej Diktysa z Krety*, Kraków 2009, s. 21, 146, 170.

⁶ Q. Smyrn., 9.43–44; Philostratus, *Imagines. Callistratus, Descriptions*, tłum., oprac. A. Fairbanks. London–New York 1931, 10.

⁷ M.-A. Zagdoun, *Eurypylos 1*, w: *Lexicon iconographicum mythologiae classicae (LIMC)*, t. 4, cz. 1, *Eros-Herakles*, red. J.C. Balty et al., Zürich–München 1988, s. 110, nr 1.

⁸ A. Sadurska, *Tabliczki iliońskie. Les Tables Iliques*, Warszawa 1964, s. 28, nr 3; M.-A. Zagdoun, *op. cit.*, s. 110, nr 2.

⁹ Cf. A. Sadurska, *op. cit.*, s. 28–29, nr 2; M.-A. Zagdoun, *op. cit.*, s. 110.

w rzymskim mennictwie prowincjonalnym¹⁰. W Pergamonie na zachodnim krańcu Azji Mniejszej, w Myzji, zostały wyemitowane brązowe monety pseudoautonomiczne RPC 3, 1740 o awersach z napisem ΗΡΩΣ ΕΥΡΥΠΥΛΟΣ (il. 1). Ilustruje go głowa Eurypylosa w profilu, zwrócona w prawo, z długimi lokami. Portret jest konwencjonalny. Bohater nie ma unikalnych atrybutów, a najbardziej zauważalną jego cechą jest młodość. Rewersy tych monet z napisem ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΕΠΙ ΤΡΥΦΩΝΟΥ ΠΑΦΙΑ przedstawiają obraz świątyni Afrodyty Pafijskiej.

Niegdyś powstanie tych monet przypisywano okresowi rządów Sewerów¹¹. Obecnie uznaje się, że zostały wyemitowane za rządów cesarza Hadriana (117–138) około roku 134¹². Niewiele tych monet jest

¹⁰ Wykorzystuję dane z katalogów: A. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage*, t. 1, *From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 BC–AD 69)*, London–Paris 1992 [dalej: RPC 1]; A. Burnett, M. Amandry, I. Carradice, *Roman Provincial Coinage*, t. 2, *From Vespasian to Domitian (AD 69–96)*, London–Paris 1999 [dalej: RPC 2]; M. Amandry, A. Burnett, *Roman Provincial Coinage*, t. 3, cz. 1–2, *Nerva, Trajan and Hadrian (AD 96–138)*, London–Paris 2015 [dalej: RPC 3]; V. Heuchert, *Roman Provincial Coinage*, t. 4, cz. 1–3, *The Antonines (AD 138–192)*, online 2005, with temporary numbers: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 6.10.2024] [dalej: RPC 4]; A. Hosten et al., *Roman Provincial Coinage*, t. 5, cz. 2, *The Severan period (AD 193–218): Bithynia-Pontus and Asia*, online 2024: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 16.07.2025] [dalej: RPC 5.2]; A. Burnett et al., *Roman Provincial Coinage*, t. 5, cz. 3, *The Severan period (AD 193–218): Lycia-Pamphylia to Egypt*, online 2024: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 16.07.2025] [dalej: RPC 5.3]; D. Calomino, A. Burnett, *Roman Provincial Coinage*, t. 6, *From Elagabalus to Maximinus (AD 218–238)*, online 2017: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 6.10.2024] [dalej: RPC 6]; M. Spoerri Butcher, *Roman Provincial Coinage*, t. 7, cz. 1, *Gordian I to Gordian III (AD 238–244). Asia*, London–Paris 2006 [dalej: RPC 7.1]; J. Mairat et al., *Roman Provincial Coinage*, t. 7, cz. 2, *Gordian I to Gordian III (AD 238–244). All provinces except Asia*, London–Paris 2022 [dalej: RPC 7.2]; J. Mairat et al., *Roman Provincial Coinage*, t. 8, *Philip (AD 244–249)*, online 2020: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 6.10.2024] [dalej: RPC 8]; A. Hosten, J. Mairat, *Roman Provincial Coinage*, t. 9, *From Trajan Decius to Uranius Antoninus (AD 249–254)*, London–Paris 2016 [dalej: RPC 9]; W.E. Metcalf, A. Burnett, J. Mairat, *Roman Provincial Coinage*, t. 10, *From Valerian to Diocletian (AD 253–297)*, online 2023: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 6.10.2024] [dalej: RPC 10]; W. Wroth, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*, t. 14, *Catalogue of the Greek Coins of Mysia*, London 1892 [dalej: BMC]; *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum: Mysia*, Copenhagen 1945 [dalej: SNG Cop.]; G. Kleiner, *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland: Sammlung von Aulock: Mysien*, Berlin 1957; *Nachträge 2*, Berlin 1967 [dalej: SNG vA]; *Sylloge Nummorum Graecorum. France, Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles*, t. 5, *Mysie*, Paris 2001 [dalej: SNG Fr.].

¹¹ L. Forrer, *The Weber Collection*, t. 3, cz. 1, London 1926 [dalej: Weber], nr 5206.

¹² H. von Fritze, *Die Münzen von Pergamon*, Berlin 1910, s. 44; RPC 3, s. 211.

1. Æ, Pergamon, ok. 134 r.; aw.: HPQC EYPYΠYΛOC, głowa Eurypylosa; rew.: ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΕΠΙ ΣΤΡ Ι ΠΩΛΛΙΩΝΟC, ΠΑΦΙΑ, *templum Afrodyty*; RPC 3, nr 1740.2 = Weber, pl. 189 (nr 5206)

2. Æ, Pergamon, ok. 134 r.; aw.: HPQC EYPYΠYΛOC, głowa Eurypylosa; rew.: ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΕΠΙ ΣΤΡ Ι ΠΩΛΛΙΩΝΟC, ΠΑΦΙΑ, *templum Afrodyty*; RPC 3, nr 1740.1 = Th. Mionnet, *Description*, Suppl. 5, pl. 4.1

znanych. Katalog *Roman Provincial Coinage* (RPC) notuje zaledwie sześć egzemplarzy¹³.

Typ monetarny z przedstawieniem Eurypylosa od dawna jest znany w nauce (il. 2). Dotąd najszerzej opisał go Joseph Hilarius Eckhel (1737–1798) w odnośnym miejscu swego monumentalnego dzieła *Doctrina numorum veterum*¹⁴. Poza tym numizmatyczna obecność Eurypylosa gubi się wśród innych bardziej eksplorowanych motywów mennictwa pergamońskiego. Warto ją wyeksponować, by następnie pokusić się o wskazanie miejsca Eurypylosa w szerszym zbiorze monet z Pergamonu obrazujących tradycję założycielską tego miasta.

¹³ RPC 3, nr 1740.1–6. Cf. T.E. Mionnet, *Description des médaillons antiques, grecques et romaines avec leur degré de rareté et leur estimation*, Suppl. 5, Paris 1830, pl. 4.1; H. von Fritze, *Die Münzen*, pl. 3.15; SNG Fr., nr 1897 (= RPC 3, nr 1740.1); Weber, nr 5206 (= RPC 3, nr 1740.2); D. Williams, *The Coins of Mysia in the Archaeological Museum in Florence*, „Ancient Numismatics” 2021, 2, nr 56 (= RPC 3, nr 1740.5).

¹⁴ *Doctrina numorum veterum conscripta*, t. 2, oprac. I. Eckhel, Vindobonae 1794, s. 463–464. Cf. T.E. Mionnet, *Description des médaillons antiques, grecques et romaines avec leur degré de rareté et leur estimation*, t. 2, Paris 1807, s. 589, nr 494.

Motyw dotyczący Eurypylosa, o ile wiadomo, nie został powtórzony w Pergamonie. W tutejszym mennictwie emitowanym do lat samodzielnych rządów Galliena (260–268), bogatym typologicznie, bo liczącym około czterysta pięćdziesiąt typów i wariantów¹⁵, awers RPC 3, 1740 pozostaje zatem jedyną realizacją. Ma ona jednak wymiar wyjątkowy, bowiem ściśle wiąże Eurypylosa z miastem Pergamon. Jest ona ponadto formalną deklaracją tych związków. W treściach emisji prowincjonalnych zwyczajowo było miejsce przede wszystkim na uhonorowanie tych postaci, czy historycznych, czy mityczno-legendarnych, które – zgodnie z faktami lub według tradycji – przyczyniły się do założenia lub rozwoju danego miasta albo dodały mu prestiżu sławą własnego imienia.

SERIE MONET HADRIANA Z PERGAMONU

W zespole prowincjonalnych monet pergamońskich te pochodzące z czasów Hadriana nie są liczne, jest ich dwadzieścia osiem typów (tabela 1). Są wśród nich niewydatowane emisje cystoforów oraz brązów. Pozostałe emisje układają się w trzy serie oznaczone imionami strategów – Claudius Kephalion, Iulius Pollio i Cladius Aisimos – i chronologicznie przypisane kolejno do około 118, około 134 oraz do 136/137 r. Typ monet z prezentacją Eurypylosa tworzy część serii monet Iuliusa Polliona.

Seria monet sygnowana imieniem Iuliusa Polliona jest niezwykle interesująca pod względem umieszczonych na nich treści. Na ich awersach umieszczono wizerunki oraz imiona samego cesarza. Uhonorowani zostali w taki sposób również cesarzowa, augusta Sabina, a także zmarły faworyt Hadriana, ubóstwiony Antinous. W innych seriach monet z Pergamonu wyemitowanych w latach rządów Hadriana pominięto postacie Sabiny oraz Antinusa. W zamian można odnotować promocję cezara Eliusza w ramach serii najpóźniejszej (136/137 r.), sygnowanej imieniem stratega Claudiusa Aisimosa¹⁶. Z kolei seria wcześniejsza wyemitowana przez Claudiusa Kephaliona, a także pozostałe monety pergamońskie z lat 117–138 wśród postaci historycznych odnotowują jedynie cesarza Hadriana. Na tym tle seria Iuliusa Polliona wyróżnia się, ponieważ honoruje również boskich poprzedników Hadriana, przedstawiając pergamońskie Traianeum z posągiem cesarza Trajana na awersie monet oraz

¹⁵ Podaję na bazie danych RPC.

¹⁶ B. Weisser, *Pergamum as Paradigm*, w: *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, red. C. Howgego, V. Heuchert, A. Burnett, Oxford–New York 2005, s. 141–142.

Tabela 1. Emisje monetarne z Pergamonu (117–138)

ok. 118 r. Claudius Kephallion	ok. 134 r. Iulius Pollio	136/137 r. Claudius Aisimos	[bez daty]
ΑΥ ΚΑΙ ΝΕΡ ΤΡΑ(ΙΑ) ΑΔΡΙΑΝΟC, popiersie cesarza / ΠΕΡΓΑΜΗ ΕΠΙ CΤΡΑ ΚΑ ΚΕΦΑΛΙΩΝΟC ΤΟ Β, Zeus + orzeł, RPC 1726–1727	ΑΥΤ ΝΕΡ ΤΡΑΙ ΑΔΡΙΑΝΟC, popiersie cesarza / ΕΠΙ CΤΡ Ι ΠΩΛΛΙΩΝΟC ΠΕΡΤΑΜΗΝΩΝ, Asklepios, RPC 1736	Λ ΑΙΛΙΟC ΚΑΙCΑΡ, głowa cezara / ΕΠΙ CΤΡΑΤΗΓΟΥ ΚΑΙ ΑΙCΙΜΟΥ ΠΕΡΤΑΜΗΝΩΝ, Dionizos, RPC 1742	HADRIANVS AVGVSTVS P P, popiersie cesarza / COS III, orzeł, szstandary + <i>rexilla</i> , RPC 1322
ΑΥ ΚΑΙ ΝΕΡ ΤΡΑΙ ΑΔΡΙΑΝΟC, popier- sie cesarza / ΠΕΡΓΑ(ΜΗ) ΕΠΙ CΤΡ(ΡΑ) ΚΑ ΚΕΦΑΛΙΩ(ΝΟC) ΤΟ Β, Asklepios, RPC 1728–1729	CABEINA CEBACTH, popiersie cesarzowej / ΕΠΙ CΤΡ ΠΟΛΛΙΩΝΟC ΚΟΡΩΝΙC ΠΕΡΤΑ, Koronis, RPC 1737	Λ ΑΙΛΙΟC ΚΑΙCΑΡ, głowa cezara / ΕΠΙ CΤΡΑΤΗΓΟΥ ΚΑ ΑΙCΙΜΟΥ ΠΕΡΤΑΜΗΝΩΝ, Atena, RPC 1743	HADRIANVS AVGVSTVS P P, popiersie cesarza / COS III, kłosy, RPC 1323
ΑΥ ΚΑΙ ΝΕΡ ΤΡΑΙ ΑΔΡΙΑΝΟC, po- piersie cesarza / ΠΕΡΓΑ ΕΠΙ CΤΡ ΚΑ ΚΕΦΑΛΙΩΝΟC ΤΟ Β, bogini (Ma?), RPC 1730	ΤΡΑΙΑΝΟC (ΕΠΙ) CΤΡ (Ι) ΠΩΛΛΙΩΝΟC, <i>templum</i> + posag Trajana / ΑΥΤΟΥCΤΟC ΠΕΡΤΑ, <i>tem- plum</i> + posag Augusta, RPC 1739	Λ ΑΙΛΙΟC ΚΑΙCΑΡ, głowa cezara / ΠΕΡΤΑΜΗΝΩΝ, Asklepios + Telesfor, RPC 1744–1744A	HADRIANVS AVGVSTVS P P, popiersie cesarza / COS III, Asklepios, RPC 1324
ΑΥ ΚΑΙ ΑΔΡΙΑΝΟ, popiersie cesarza / ΠΕΡΓΑ ΕΠΙ CΤΡ(Ρ) ΚΑ ΚΕΦΑΛΙ(Ω) ΤΟ Β, Hermes (?), RPC 1731	ΑΝΤΙΝΟΟC [ΗΡΟC], głowa Anti- nousa / ΕΠΙ CΤΡ Ι ΠΩΛΛΙΩΝΟC ΠΕΡΤΑ[ΜΗΝΩΝ], Antinous-Hera- kles, RPC 1738	Λ ΑΙΛΙΟC ΚΑΙCΑΡ, głowa cezara / ΠΕΡΤΑΜΗΝΩΝ ΚΗΤΕΙΟC, bóg rzeki, RPC 1745	HADRIANVS AVGVSTVS P P, popiersie cesarza / COS III, Telesfor, RPC 1325–1326
ΑΥ ΚΑΙ ΑΔΡΙΑΝΟ, popiersie cesarza / ΠΕΡΓΑ ΕΠΙ CΤΡΑ ΚΑ ΚΕΦΑΛΙΩΝΟC ΤΟ Β, Hygieja, RPC 1732	ΠΕΡΤΑΜΗΝΩΝ, głowa Ateny / (ΕΠΙ) CΤΡ (Ι) ΠΩΛΛΙΩΝΟC, postać męska-Euamerion?, RPC 1741	Λ ΑΙΛΙΟC ΚΑΙCΑΡ, głowa cezara / ΠΕΡΤΑΜΗΝΩΝ [CE] ΛΕΙΝ[ΟΥC], bóg rzeki, RPC 1746	ΑΥ ΤΡΑΙΑΝΟC ΑΔΡΙΑΝΟC, popiersie cesarza / ΙΕΡΑ CΥΝΚΛΗΤΟC, popiersie Senatu, RPC 1735
ΑΥΤΟ ΚΑΙ ΝΕΡ ΤΡ ΑΔΡΙΑ, popier- sie cesarza / ΠΕΡΓΑ ΕΠΙ CΤΡΑ ΚΑ ΚΕΦΑΛΙΩΝ ΤΟ Β, Telesfor, RPC 1733	ΗΡΩC ΕΥΡΥΤΥΛΟC, głowa Eury- pylosa / ΠΕΡΤΑΜΗΝΩΝ ΕΠΙ CΤΡ Ι ΠΩΛΛΙΩΝΟC ΠΑΦΙΑ, <i>templum</i> Afrodyty, RPC 1740	Λ ΑΙΛΙΟC ΚΑΙCΑΡ, głowa cezara / ΠΕΡΤΑΜΗΝΩΝ, stół i wieniec, RPC 1747	
ΑΥ ΚΑΙ ΑΔΡΙΑΝ(Ο)(C), popier- sie cesarza / ΠΕΡΤ(Α) CΤΡ(Α) ΚΑ ΚΕΦΑΛΙΩ(ΝΟ) ΤΟ Β, Telesfor, RPC 1734			

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych RPC 3.

na ich rewersie Augusteum z posągami kultowym Augusta¹⁷. W tej serii zwraca uwagę wyjątkowe – jedyne w mennictwie prowincjonalnym – przedstawienie Koronis¹⁸, będącej, według tradycji, matką Asklepiosa, którego także ukazano na monetach. Niewykluczone, że został pokazany również syn Asklepiosa, Telesfor-Euamerion¹⁹.

Generalizując, seria z jednej strony tematycznie plasuje się na płaszczyźnie dynastyczno-familijnej, z drugiej strony – nawiązuje do bóstw o mocy uzdrowicielskiej. Heros Eurypylos nie mieści się w tych ramach. Nie wyjaśnia tego ekscentrycznego zamysłu słabo znana postać urzędnika, Iuliusa Polliona, który wypuścił tę serię monetarną. Imię Iulius Pollio poświadczane jest w mennictwie pergamońskim aż po przełom II i III w.²⁰ W latach rządów Antoninów monety ze swym imieniem wyemitował Iulius Pollio, strateg po raz drugi. Tematyka tych późniejszych emisji krąży wokół postaci popularnych bóstw uzdrowicielskich²¹, lecz do oryginalnych pomysłów stratega z roku 134 nie powraca. Nie są znane zdarzenia, które mogły się przyczynić do wprowadzenia do mennictwa postaci Eurypylosa²².

¹⁷ Cf. B. Burrell, *Neokoroi. Greek Cities and Roman Emperors*, Leiden–Boston 2004, s. 25, nr 17 (z sugestią późniejszej datacji monet Polliona).

¹⁸ H. von Fritze, *Die Münzen*, s. 54.

¹⁹ Tak postać określona w: Weber, nr 5205. W innych opisach bez wskazania tożsamości, np. H. von Fritze, *Die Münzen*, s. 44 (pl. 3.21): „nackten Knaben”; BMC, s. 136, nr 227–230: „small naked figure”; SNG Cop., nr 448–450: „naked boy”. O Euamerionie-Telesforze cf. Paus., 2.11.7.

²⁰ Cf. W. Leschhorn, *Lexikon der Aufschriften auf griechischen Münzen*, t. 2 / *Lexicon of Greek Coin Inscriptions*, t. 2, Wien 2009, s. 788 i 1050.

²¹ Cf. RPC 3, s. 207: Iulius Pollio pozostawał na urzędzie za rządów Marka Aureliusza (161–180), kiedy sygnował monety z awersami Kommodusa cezara i Faustyny II. W tomie RPC 4.2 jest odnotowany Iulius Pollio, strateg po raz drugi, azjarcha i neokoros, z tym imieniem monety, ok. 147–161 r., RPC 4.2, 3199 temp., 3201 temp., 3202 temp., 3247 temp., 3248 temp., 3290 temp., 3291 temp., 3292 temp., 3293 temp., 3294 temp., 3297 temp., 10784 temp., 11326 temp., oraz ok. 177–179 r., RPC 4.2, nr 220 temp., 3106 temp., 3272 temp.

²² Cf. H. Halfmann, *Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen in Römisches Reich*, Stuttgart 1986, s. 191, 199, niewykluczone, że dziesięć lat wcześniej, w 124 r., w czasie podróży do Azji, Hadrian odwiedził Pergamon. Nie ma potwierdzeń obecności cesarza w mieście, ale przemawia za nią rozbudowa tutejszego Asklepiejonu. Za rządów Hadriana Pergamon uzyskał status metropolii: É. Guerber, *Princes itinérants et gratifications impériales. Note sur les voyages d'Hadrien en Asie*, w: *Les voyages des empereurs dans l'Orient romain. Époques antonine et sévérienne*, red. A. Hostein, S. Lalanne, Arles 2012, s. 232–233, 235. Cf. M. Le Glay, *Hadrien et l'Asklépieion de Pergame*, „Bulletin de correspondance hellénique” 1976, 100, 1, s. 347–372.

EURYPYLOS I PAUZANIASZ

Interesujące tło obecności Eurypylosa na monetach z Pergamonu określa Pauzaniusz, autor *Periegesis*, dzieła będącego rozbudowanym przewodnikiem po greckim świecie. Opisuje w swej pracy liczne ośrodki, miasta, w tym obiekty takie jak mury miejskie, grobowce, monumenty, świątynie, a w ich charakterystyce sięga zarówno swych własnych czasów (żył od ok. 110 do ok. 180), jak i zwraca się ku odległej, heroicznej przeszłości, często ją oświetlając poprzez ekskursy mitologiczne z udziałem bogów i herosów.

W trzeciej księdze *Periegesis* (Paus., 3.26.9) w opis leżącego nieopodal Sparty miasta Gerenia, gdzie wychowywał się lub przynajmniej przebywał przez pewien czas Nestor, król Pylos w Mesenii, uczestnik wyprawy pod Troję, zostały wplecione ciekawostki o otoczonym wciąż synu Asklepiosa, Machaonie. Tu mieścił się pomnik grobowy tego bohatera, a w jego przybytku, gdzie chorzy doznają uzdrowień, został umieszczony jego posąg w wieńcu na głowie. Wspomnienie o Nestorze, a następnie o Machaonie dostarczyło pretekstu do wzmianki o Eurypylosie, którego imię pojawia się tylko przy sposobności opisywania innych postaci. Przede wszystkim Pauzaniusz zauważa, powołując się na przekaz *Ilias parva*²³, że Machaona zabił syn Telefosa. Dalej informuje o obyczajach panujących w świątyni Asklepiosa w Pergamonie, wiążąc tym samym opowieść o bohaterach mitycznych z zachowaną w jego czasach tradycją o lokalnych zjawiskach kulturowych. Pisze:

[...] ἄρχονται μὲν ἀπὸ Τηλέφου τῶν ὕμνων, προσάδουσι δὲ οὐδὲν ἔς τὸν Εὐρύπυλον, οὐδὲ ἀρχὴν ἐν τῷ ναῷ θέλουσιν ὀνομάζειν αὐτόν, οἷα ἐπιστάμενοι φονέα ὄντα Μαχάονος. ἀνασώσασθαι δὲ Νέστορα λέγεται τοῦ Μαχάονος τὰ ὁστὰ [...].

[...] Mianowicie, zaczyna się wprawdzie śpiewanie hymnów od wzmianki o Telefie, ale dalej następuje w pieśni przemilczenie o Eurypylu. W ogóle w świątyni nie wolno wymieniwać jego imienia, ponieważ oczywiście wiadomo, że był zabójcą Machaona. Podanie głosi, że kości Machaona ocalił Nestor.

Paus., 3.26.10, tłum. Janina Niemirska-Pliszczyńska

To mało znany, nieodnotowany przez innych autorów, a przy tym niejasny obyczaj przemilczenia imienia Eurypylosa, a przy jednoczesnym uhonorowaniu jego ojca Telefosa. Pauzaniusz w innej księdze *Periegesis* (5.13.3) dodaje wzmiankę o kolejnym zakazie dotyczącym odwiedzających

²³ Cf. A. Kelly, *Ilias parva*, w: *The Greek Epic Cycle and Its Ancient Reception. A Companion*, red. M. Fantuzzi, C. Tsagalis, Cambridge 2015, s. 318–342.

sanktuarium pergamońskie: składający ofiarę ku czci Telefosa nie mogą wejść do świątyni Asklepiosa, nie zażywwszy uprzednio kąpeli. Rytualna kąpiel w funkcji oczyszczającej, łącząc się z mocą bóstw uzdrawiających, wydaje się normalną praktyką w świątyni. Wspomniany zakaz, a raczej nakaz, buduje opozycję Asklepios–Telefos. Warunkiem wstąpienia do Asklepiejonu jest obligatoryjne oczyszczenie się po złożeniu ofiary Telefosowi.

Pauzanasz nie wyjaśnia szerzej ani zalecenia (oczyszczenie), w tym przypadku jak gdyby oczekując, że ich tło i istotę rozpoznają samodzielnie odbiorcy jego dzieła, ani ograniczenia (zachowanie milczenia), jakkolwiek – żonglując imionami bohaterów mitycznych – zdawkowo wskazuje powód zakazu. Ponownie zdaje się na wiedzę swych czytelników. To zaś sugeruje, że przetrwało nie tylko materialne upamiętnienie niektórych bohaterów w formie monumentów, lecz epizody mityczne i ich uczestnicy trwają w żywej pamięci ówczesnych. Splecione ze sobą w różnych zdarzeniach dotyczących ich żywotów postacie wymienione imiennie można wartościować: jest para bohaterów „pozytywnych”, to Asklepios i Machaon, a na drugim biegunie Telefos i Eurypylos, bohaterowie „negatywni”. Ponadto w konfiguracji Telefos–Eurypylos, o ile ten pierwszy zostaje doceniony w Asklepiejonie pergamońskim i uwzględniony w hymnach, o tyle ten drugi ponownie został zaprezentowany w negatywnym odbiciu jako ten, którego imię w hymnach śpiewanych w świątyni należy pominąć, bo przecież był zabójcą Machaona, syna Asklepiosa, do którego należał przybytek. Niemniej fakt, że Pauzanasz zwraca uwagę na to pominięcie, może sugerować, że i on, i jemu współcześni uznawali, że Eurypylos powinien być na równi z innymi odnotowany w hymnach w sanktuarium pergamońskim. Dlaczego? Może hymny zawierały w porządku chronologicznym imiona postaci ważnych w dziejach miasta od jego zarania, a taką był i Eurypylos.

WIELOWĄTKOWA PRZESZŁOŚĆ MITYCZNA PERGAMONU

Postacie mitycznych bohaterów, lepiej lub słabiej zapamiętane relacje między nimi, ich mniej lub bardziej wyeksponowane czyny i zasługi stają się integralną częścią zamierzchłej historycznej przeszłości Pergamonu, nawet jeśli ta przynależność opiera się na luźnym związku z prapoczątkiem miasta. Pauzanasz epizodów z ich udziałem nie rozwija. W tym wypadku operuje ogólnikami i lapidarnymi wskazówkami²⁴. Niekiedy

²⁴ W ramach aluzji do historii lokalnej Pauzanasza niejednokrotnie zajmowały takie kwestie jak genealogia bohaterów, założycieli, pamiątki materialne po nich, również szczególnie praktyk rytualnych, kultowych, tło lokalnych wierzeń, miejscowe wcielenia

naprowadzeniem ma być samo imię, jak gdyby w przekonaniu piszącego było oczywistością, że ono wystarczy do rozpoznania wątku mityczno-historycznego. Niekiedy, bywa, to ono jest jedynym komentarzem do genealogii bohatera, a dalej do objaśnienia aspektów lokalnej kultury i historii. Dość stwierdzić, że Eurypylos jest pokrótce scharakteryzowany jako antagonistą Machaona, ale i srogi wojownik, zwycięzca nad tymże Machaonem i – o czym donosi Pauzaniasz w innym fragmencie – nad Peneleosem. Nawet jeśli w wielu miejscach autor *Periegesis* wprowadza aluzje do innych bohaterów uwikłanych w wydarzenia w Myzji w epoce homeryckiej, to nie było jego zamiarem nakreślenie w tym konkretnym przypadku mitycznej przeszłości Pergamonu. Szczegółowe jej przedstawianie nie jest potrzebne, a nawet można stwierdzić, sięgając po argumenty dane przez samego Pauzaniasa, że chociaż dzieje tych (i innych) bohaterów należą do odległej epoki, to przecież przetrwała ich sława, zatem są oni znani²⁵.

Pamięć o początkach Pergamonu prowadziła do Telefosa, który został królem Myzji podczas poszukiwań swej matki Auge, kapłanki Ateny w Tegei. W kolejnym pokoleniu pojawiają się syn poprzedniego, Eurypylos, a w następnym – eponim miasta, czyli Pergamos, syn pierwszego Pyrrosa-Neoptolemosa, potomek Achillesa. Sygnalizowany tymi imionami mityczno-historyczny kontekst jest szeroki i wielowątkowy.

Miasto Pergamon, w dobie rzymskiej stolica prowincji Azji, miało przeszłość sięgającą epoki archaicznej. Jego świetność była dziełem dynastii Attalidów, wyłoniła się w okresie epigonów, ale swą bazę miała w latach wcześniejszych, a kontynuację – zwłaszcza w sferze kultury – w fazie rzymskiej. Efektem długiej historii Pergamonu i wynikającego z niej nawarstwienia kulturowego jest w tradycji fundacyjnej mozaika skojarzeń prowadzących w wielu kierunkach i do spuścizny różnych ludów. Beate Dignas²⁶ w swych analizach wykazała, że w narracji o najstarszej przeszłości miasta przenikały się wpływy miejscowe, nawet te przedgreckie, oraz dziedzictwo greckie, to drugie w dodatku mocno ożywione

bóstw itd. Cf. M. Pretzler, *Pausanias. Travel Writing in Ancient Greece*, Bristol 2013, s. 32–42; G. Hawes, *Pausanias in the World of Greek Myth*, Oxford 2021.

²⁵ Odwrotna deklaracja, tłumacząca zamiar włączania dygresji historycznych w dzieło: Paus., 1.6.1.

²⁶ B. Dignas, *Rituals and the Construction of Identity in Attalid Pergamon*, w: *Historical and Religious Memory in the Ancient World*, red. B. Dignas, R.R.R. Smith, Oxford 2012, s. 119–143. Szerzej cf. T.S. Scheer, *Myth, Memory and the Past: Wandering Heroes between Arcadia and Cyprus*, w: *Wandering Myths: Transcultural Uses of Myth in the Ancient World*, red. L. Audley-Miller, B. Dignas, Berlin 2018, s. 86–88; eadem, "They, that held Arkadia". *Arcadian Foundation Myths as Intentional History in Roman Imperial Times*, w: *Intentional History. Spinning Time in Ancient Greece*, red. L. Foxhall, H.-J. Gehrke, N. Luraghi, Stuttgart 2010, s. 280–282.

przemianami polityczno-kulturowymi epoki klasycznej i hellenistycznej. Imiona, praojczyzna i *itineraria* bohaterów mitycznych z jednej strony odzwierciedlały proveniencję mieszkańców doliny Kaikosu, wśród których znalazła się ludność mieszana miejscowa i napływowa, między innymi grecka, zachowująca przez stulecia swą tożsamość. Z drugiej strony powiązanie postaci mitycznych z Pergamonem było wynikiem starań władców greckich i dynastów hellenistycznych, dostrzegających atrakcyjność i aktualność mitycznych wątków, czy wysiłków elit miejscowych o gloryfikację miasta przez eksponowanie jego prestiżowej przeszłości. Tę propagandę wspomagały procesy społeczno-kulturowe, a nawet zdarzenia z historii regionu. To przecież w czasach klasycznych ukształtował się i został rozpropagowany w dziełach literackich obraz sławnego, w dodatku pochodzącego od Heraklesa, Telefosa, i została opowiedziana historia Auge²⁷. Ale w jego kształcie mógł odbić się również rdzeń lokalny. B. Dignas argumentuje, że w postaci Telefosa, który przecież – przez swą matkę kolebkę miał w Arkadii – mogły się odzwierciedlić również rysy anatolijskiego, a ściślej hetyckiego Telepinu²⁸. Z kolei przyznanie przez Persów miasta i ziemi nad Kaikosem spartańskiemu uczestnikowi wyprawy Kserksesa Demaratosowi – w którego losie wygnańca można dostrzec paralełę do perypetii Telefosa – sprzyjało skojarzeniu tradycji pergamońskiej z tym bohaterem²⁹. Epoka Aleksandra Macedońskiego mogła natomiast owocować silniejszym powiązaniem z Pergamonem postaci Pergamosa z kraju Molossów. Z kolei zbliżające się panowanie rzymskie, które ostatecznie nastąpiło po rządach Attalidów, mogło przynieść ożywione zainteresowanie Telefosem. W tym kontekście Bernard Andreae w sposób oryginalny przeciwstawił Pergamosa, który swym imieniem i dzięki swemu rodowodowi przypominał akropolę w dawnej Troi i samych Trojan, zatem dawał Pergamonowi koneksje z Troją, będącą kolebką Rzymian, Telefosowi, niezależnemu od Rzymu bohaterowi, którego kariera wytrzymywała porównanie z Romulusem i Remusem, założycielami Miasta nad Tybrem³⁰.

Czas zsynchronizował te dygresje mityczne. W dobie cesarstwa, kiedy w Pergamonie rozkwitło mennictwo prowincjonalne, można było

²⁷ B. Dignas, *op. cit.*, s. 128.

²⁸ *Ibidem*, s. 124.

²⁹ *Ibidem*, s. 126–131.

³⁰ B. Andreae, *Pergamos oder Telephos? Zwei Gründungsmythen von Pergamon*, w: ΚΥΔΑΛΙΜΟΣ. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Γεώργιο Στυλ. Κορρέ, Τόμος 3 [= KYDALIMOS. *Studies in Honor of Prof. Georgios St. Korres*, 3], red. P. Kalogerakou, Athens 2020, s. 65–69. Cf. M. Zimmermann, *Pergamon. Geschichte, Kultur, Archäologie*, München 2011, s. 15–16.

dowolnie czerpać z tej bogatej przeszłości kulturowej. Przedstawiciele różnych tradycji – nawet ci wcześniej skłóceni w mitycznych opowieściach – teraz mogli koegzystować w ideowej przeszłości Pergamonu. A jej pojemny obszar był otwarty na kolejne postacie i ich wartościowanie. Kryterium awansu do niej nie było sztywne, wydaje się, że pretekstem mogła być przynależność do grona herosów czasów mitycznych i nic genealogiczna z nimi. Nie wszystkie te postacie musiały występować jednocześnie. Wyobrażenia monetarne nie były – w zamierzeniu i efekcie – uporządkowaną syntezą tak konstruowanej pamięci mitycznej o danym mieście. W poszczególnych emisjach mogły występować okazjonalnie różne postacie, zmieniały się ich zestaw i hierarchia, a także ich oblicza formowane w konkretnych przedstawieniach.

ZAŁOŻYCIELE: TELEFOS I PERGAMOS W TRADYCJI LITERACKIEJ

Trzeba się zgodzić z oceną, jaką wyrazili Michel Amandry i Andrew Burnett, wydawcy III tomu katalogu *Roman Provincial Coinage*, że głowa Eurypylosa na awersie monet RPC 1740 wyemitowanych w Pergamonie przypomina „the glorious past of the city”³¹. W tej samej przestrzeni mieszczą się wyobrażenia innych herosów – Telefosa i Pergamosa, których opowieści mityczne powiązały z przeszłością Pergamonu i jego założycielską tradycją. Przecież, jak zauważa między innymi Pauzaniusz: „Pergameńczycy pragną uchodzić za Arkadów, którzy z Telefosem przeprowadzili się do Azji” („[...] αὐτοὶ δὲ Ἀρκάδες ἐθέλουσιν εἶναι τῶν ὁμοῦ Τηλέφῳ Διαβάντων ἐς τὴν Ἀσίαν”, Paus., 1.4.6, tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska).

Niezależnie od lekkiej nuty sceptycyzmu wyrażonego przez antycznego autora, Telefos miał być w tradycji założycielem Pergamonu. A owi Pergameńczycy byli nazywani potomkami Telefosa, czyli Telefidami (Τηλεφίδαι)³². W samym Pergamonie, co stwierdza Pauzaniusz, pamięć o nim była utrwalona, o czym świadczą wspomniane ofiary składane tu Telefosowi (5.13.3) i włączenie jego imienia w hymny śpiewane w tutejszym

³¹ RPC 3, s. 207.

³² *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, t. 4, oprac. G. Lafaye, Paris 1927 [dalej: IGR 4], 360, l. 11; G. Kawerau, A. Rehm, *Th. Wiegand, Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, t. 1.3, *Das Delphinion in Milet*, Berlin 1914, nr 164, l. 1; *The Greek Anthology*, tłum., oprac. W.R. Paton, London 1918, 16.91; cf. L. Robert, *Héraclès à Pergame et une épigramme de l'anthologie XVI 91*, „Revue de Philologie de littérature et d'histoire anciennes” 1984, 58, s. 1–18. Telefos, założyciel Pergamonu: T.S. Scheer, *Mythische Vorfäter: Zur Bedeutung griechischer Heroenmythen im Selbstverständnis Kleinasiatischer Städte*, München 1993, s. 71–95.

Asklepiejoni (3.26.10). Rzeźbioną opowieść o Telefosie utrwaliły reliefy Małego Fryzu słynnego ołtarza Ateny i Zeusa³³. Przypominały one kluczowe epizody mitu o Telefosie, począwszy od wyroczni zwiastującej królowi Tegei śmierć z ręki jego wnuka, syna królowny Auge, przez wygnanie matki z dzieckiem, przybycie tułaczy do Myzji, wreszcie walkę Telefosa z Grekami i następnie wspólne założenie miasta. Pamiętano o Auge, która za sprawą Heraklesa urodziła Telefosa, spośród wszystkich potomków słynnego herosa najbardziej podobnego do ojca (Paus., 10.28.8), wygnana Auge ostatecznie dotarła do Teutrasa³⁴, panującego w krainie nad rzeką Kaikos. W Pergamonie stał kurhan będący grobowcem Auge, pokazywany w czasach Pauzanasza i przez niego opisany (8.4.9).

Eponimem miasta jest Ajakida Pergamos³⁵. To potomek Achillesa, syn Pyrrosa-Neoptolemosa³⁶, i Andromachy, która znana jest również jako żona Hektora, bohatera trojańskiego. W opowieści o dziejach potomstwa Achillesa i Andromachy, którą przedstawia Pauzaniusz, znalazła się informacja, że Pergamos, przeprawiwszy się do Azji, walczył tu o władzę z Arejosem, królem Teutranii. Zwyciężywszy w pojedynku, Pergamos nadał miastu nazwę od swego imienia (Paus., 1.11.2). Pergamon rodzi się w wyniku zbrojnej rywalizacji dwóch władców. Jest tworem Pergamosa, przybysza z Epiru, co daje pretekst do połączenia korzeni miasta z daleką krainą, też władcami, a także Olimpias, matką Aleksandra Macedońskiego³⁷.

Inną nitkę tradycji o Pergamosie rozwija Serwiusz, późnoantyczny autor, w komentarzu do jednej z *Eklog* Wergiliusza (*Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii Bucolica et Georgica commentarii*, oprac. G. Thilo, Lipsiae 1887, 6.72). Miasto Pergamon powstało dzięki sojuszowi dwóch bohaterów. Oto Pergamos z Epiru, syn Neoptolemosa i Andromachy, udzielił pomocy zaatakowanemu przez sąsiadów Gynosowi, tego genealogię sprecyzowano, sięgając przez Eurypylosa, Telefosa aż do Heraklesa.

³³ Cf. H. Heres, *Telephosfries*, w: *Lexicon iconographicum mythologiae classicae* (LIMC), t. 7, cz. 1, *Oidipous-Theseus*, red. J.C. Balty et al., Zürich-München 1994, s. 857–862; A. Cohen, *Art, Myth, and Travel in the Hellenistic World*, w: *Travel and Memory in Roman Greece*, red. S.E. Alcock, J.F. Cherry, J. Elsner, Oxford 2001, s. 98–100.

³⁴ Eponim Teutranii, cf. Paus., 1.4.5; W. Hutton, *Describing Greece. Landscape and Literature in the Periegesis of Pausanias*, Cambridge 2005, s. 282.

³⁵ IGR 4.1682; 4.360, 1.22; cf. E. Thraemer, *Pergamos. Untersuchungen über die Frühgeschichte Kleinasiens und Griechenlands*, Leipzig 1888, s. 241–245; W. Göber, *Pergamos* (1), w: *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. 19, cz. 1, red. G. Wissowa, W. Kroll, Stuttgart 1937, szp. 691–692; W. Leschhorn, *Gründer der Stadt*, Stuttgart 1984, s. 247. Cf. E. Kosmetatou, *The Legend of the Hero Pergamus*, „Ancient Society” 1995, 26, s. 133–144.

³⁶ Paus., 1.4.4, 11.1, 33.8, 3.25.2, 10.26.4.

³⁷ Cf. Paus., 1.11.1.

Zwyciężywszy, sprzymierzeńcy Pergamos i Grynios użyli swych imion miastom, jakie założyli, jeden – Pergamon, drugi – Gryneion/ Grynion³⁸. W tym wariancie mitu spłótły się losy Pergamosa i potomka Telefosa, dając Pergamonowi dwóch założycieli. Jak wykazał Louis Robert, relacje mitycznych sprzymierzeńców Grynosa i Pergamosa odzwierciedlają ściśle stosunki polityczne między Gryneion a Pergamonem³⁹.

ZAŁOŻYCIELE: TELEFOS I PERGAMOS W WYOBRAŻENIACH MONETARNYCH

Obecność założycieli Pergamonu w trzystuletniej historii mennictwa prowincjonalnego bynajmniej nie jest akcentowana w oczekiwany sposób odpowiadający ich randze (tabela 2⁴⁰). Niska jest skala tej obecności – pomimo że Telefos jest znany szerzej w mennictwie prowincjonalnym. Przeważają konwencjonalne wyobrażenia obu bohaterów. W tych oczywistych przedstawieniach Telefos i Pergamos różnią się mocno między sobą.

Telefos – poza mennictwem pergamońskim – pojawił się w wyobrażeniach monet emitowanych w ośrodkach rzymskiego Wschodu, od trackich Serdiki i Anchialos po cylicyjski Tars i syryjski Damaszek. Prezentowany najczęściej w dziecięcej postaci zazwyczaj dopełniał wizerunek Heraklesa, swego ojca⁴¹. Popularność tego obrazu przekonuje o rozpowszechnieniu mitu o Telefosie i jego znajomości.

³⁸ Fragment kończy się odwołaniem do przekazu Euforiona z Chalcis. Cf. R. Robert, *Euphorion, entre Claros et Grynium*, w: *Euphorion et les mythes: images et fragments: actes du colloque international (Lyon, 19–20 janvier 2012)*, red. C. Cusset, E. Prioux, H. Richer, Naples 2013, s. 143–162.

³⁹ L. Robert, *Sur les inscriptions de Délos*, „Bulletin de correspondance hellénique” 1973, Suppl. 1, s. 481–485; cf. J.H.M. Strubbe, *Gründer Kleinasiatischer Städte Fiktion und Realität*, „Ancient Society” 1984–1986, 15–17, s. 269, 277.

⁴⁰ W tabeli 2 pomijam emisje z ośrodków monetarnych innych niż Pergamon i Mitylena (typ *homonoia*).

⁴¹ Na przykład Herakles i dziecko, niekiedy dodatkowo łania: RPC 3, nr 2630, 2633; RPC 4.2, nr 1966 temp.; RPC 6, nr 5762 temp.; RPC 8, ID 20660; RPC 10, ID 63221 (Kotiaion); RPC 6, nr 636 temp. (Anchialos); RPC 4.1, nr 7402 temp. (Serdika); RPC 7.2, nr 650 (Hadrianopolis); RPC 6, nr 3849 temp.; RPC 7.1, nr 133; RPC 5.2, ID 605, 971; RPC 8, ID 20164 (Germe); RPC 4.1, nr 11177 temp. (Nicea); RPC 6, nr 5731 temp.; RPC 7.1, nr 762 (Mid-aion); RPC 6, nr 7107 temp.; RPC 9, nr 1354–1355 (Tars); dziecko i łania: RPC 5.3, ID 84395, 84412 (Sebastopolis); RPC 9, nr 1951–1953, 1967–1968 (Damaszek). Bardziej zróżnicowane wyobrażenie Telefosa w dziełach sztuki antycznej, cf. M. Strauss, *Telephos*, w: *Lexicon*, t. 7, cz. 1, s. 862–868.

Tabela 2. Telefos i Pergamos w mennictwie prowincjonalnym

Telefos (mennica Pergamoni)	Pergamos (mennica Pergamoni)	Pergamos? Telefos? (mennice Mitylena i Pergamoni)
ΑΥ ΚΑΙ Μ ΑΥΡΗ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC, głowa cesarza / ΕΠΙ CΤΡΑ Α ΤΥΛ ΚΡΑΤΗΠΟΥ ΠΕΡΓΑΜΗ ΔΙC ΝΕΟΚΟ, Herakles + Telefos i Iania, RPC 4.2, 3221 temp. (ok. 161–165)	ΠΕΡΓΑΜΟC, głowa Pergamosa; ΕΠΙ CΤΡΑ ΚΑ ΚΕΦΑΛΙΩΝΟC, wąż, RPC 2, 924 (81–96)	ΑΥ ΚΑΙ ΤΙ ΑΙ ΔΑΡΙ ΑΝΤΩΝ[Ε]ΙΝΟC, głowa cesarza / ΚΟΙΝΟΝ ΜΥΤΙΛΗΝΑΙΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ, heros + Tyche, RPC 4.2, 380 temp. (138–161)
ΑΥΤΟ ΚΑΙ Μ ΑΥΡΗ ΚΟΜΟΔΟC, popiersie cesarza / ΕΠΙ CΤΡ Μ ΑΙ ΓΑΥΚΩΝΙΑΝΟΥ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ Β ΝΕΟΚΟΡΩΝ, Herakles + Telefos i Iania + orzeł, RPC 4.2, 3256 temp. (ok. 180–182)	ΚΤΙCΤΗC ΠΕΡΓΑΜΟC, głowa Pergamosa / ΕΠΙ CΤΡΑΤΗΓΟΥ CΩΚΡΑΤΟΥC, Atena, RPC 3, 1752A (117–138 (?))	ΑΥΤΟ ΚΑΙ Λ ΑΥΡΗ ΚΟΜΟΔΟ[Ι]C, głowa cesarza / ΕΠΙ CΤΡΑ ΦΟΥ ΕΡΜΟΛΑΟΥ ΜΥΤΙ ΚΑΙ ΠΕΡΓΑΜ(Η), heros + Tyche, RPC 4.2, 383 temp. (ok. 177–179)
ΑΥ ΚΑΙ Μ ΑΥΡΗ ΚΟΜΟΔΟC, popiersie cesarza / ΕΠΙ CΤΡ ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΠΕΡΓΑΜΗΝ Β ΝΕΟΚΟ, Herakles + Telefos i Iania + orzeł, RPC 4.2, 3263 temp. (ok. 184–187)	ΑΥ ΚΑΙ ΤΙ ΑΙ ΔΑΡΙ ΑΝΤΩ- ΝΕΙΝΟC, głowa cesarza / ΕΠΙ [CΤΡ?] ΚΟΥΑΡΤΟΥ ΤΩ Β ΠΕΡΓΑΜΟC ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ, Pergamos + Asklepios, RPC 4.2, 3187 temp. (ok. 144–146)	ΑΥ(ΤΟ) ΚΑΙ Μ ΑΥΡΗ ΚΟΜΟΔΟC, popiersie cesarza / ΕΠΙ CΤΡ ΠΙ ΑΙ ΠΙΟΥ ΚΟΙΝΟΝ ΟΜΟ(ΝΟΙΔ) ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΚΑΙ ΕΦΕCΙΩΝ, heros (Demos?) + Androklos albo Efezos, RPC 4.2, 3276 temp., 11336 temp. (ok. 180–182)
		Μ(Α)(SIC) ΑΥΡ ΚΟΜΟΔΟC ΚΑΙCΑΡΙ, głowa cesarza / ΕΠΙ C(ΤΡΑ) ΚΑ ΝΙΚΟΜΗΔΟΥC (B) ΝΕΟΚΟΡΩΝ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ, dwaj herosi walczący, RPC 4.2, 3245 temp., 11328 temp. (175–176)
		ΑΥΤΟ Κ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC, popiersie cesarza / ΕΠΙ CΤΡ ΤΙΒ ΚΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΘΕΟΛΟ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΠΡΩΤΩΝ Γ ΝΕΟΚΟΡΩΝ, dwaj herosi(?); RPC 6, 4210 temp. (218–222)
		ΑΥΤΟΚΡ Κ Μ ΑΥΡ CΕΒΗΡΟC ΑΛΕΞΑΝΔΡΟC, popiersie cesarza / ΕΠΙ CΤΡ Κ ΤΕΡΤΥΛΛΟΥ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΠΡΩ Γ ΝΕΩΚΟΡΩ, dwaj herosi/ bóstwa (?); RPC 6, 4223 temp. (232–235)
		ΑΥΤ Κ Π ΔΙΚ ΓΑΛΛΗΝΟC, popiersie cesarza / ΕΠΙ C ΑΥΡ ΔΑΜΑ ΑCΙΑΡΧ, ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΠΡΩΤΩΝ Γ ΝΕΩΚΟΡΩΝ, dwaj herosi/ bóstwa (?); RPC 10, ID 62137 (253–260)
		ΑΥΤ Κ Π ΔΙΚ ΓΑΛΛΗΝΟC, popiersie cesarza / ΕΠΙ CΕΕ ΚΑ CΕΙΑΙΑΝ/ΟΥ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΠΡΩΤΩΝ Γ ΝΕΩΚ(ΟΡ), dwaj herosi(?); RPC 10, ID 62138 (260–268)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych RPC.

W Pergamonie Telefos został pokazany tylko na kilku rewersach. Tradycyjnie ukazano sylwetkę dziecka obok łani, co jest nawiązaniem do dzieciństwa syna Heraklesa, kiedy to w górskich ostępach Partenionu Telefosa wykarmiła swym mlekiem łania⁴². Dodatkowo obok występuje Herakles rozpoznawalny dzięki swej maczudze.

Z kolei Pergamos pozostaje dojrzałym mężem. Przywołano go w pergamońskim mennictwie pseudoautonomicznym, przedstawiając na awersach strojną w diadem (*taenia*) jego głowę *en profil*, z długą brodą. Definiuje go jego imię: ΠΕΡΓΑΜΟC na emisjach Claudiusa Kephaliona (RPC 2, 924)⁴³, na monetach stratega Sokratesa dodatkowo dopełnione epitetem *ktistes*: ΚΤΙCΤΗC ΠΕΡΓΑΜΟC (RPC 3, 1752A)⁴⁴, rozwiewającym wątpliwości, że chodzi o założyciela-eponima miasta. Sébastien Barbara przypomina, że to właśnie napis pozwalał odróżnić brodate oblicze na monetach ze wskazaniem na Pergamosa od podobnej, utrwalonej wcześniej w Pergamonie, prezentacji Asklepiosa⁴⁵. Pergamos zachowuje swoje imię we fragmencie inskrypcji: ΠΕΡΓΑΜΟC na późniejszych rewersach monet Quartusa, stratega po raz drugi (RPC 4.3, 3187). Brodaty Pergamos, z długim berłem w ręce, wieńczy stojącego obok niego Asklepiosa, którego określa atrybut w kształcie laski węzowej⁴⁶.

W wyobrażeniach innych monet, w napisach których brakuje wskazówki o tożsamości bohaterów, a ich atrybuty są mało zindywidualizowane, można tylko domniemywać o obecności postaci symbolizujących korzenie Pergamonu. Sceny monetarne obrazujące ideę *homonoia*, zgodę między Pergamonem a Mityleną (RPC 4.2, 330 temp., 383 temp.) albo Efezem (RPC 4.2, 3276 temp., 11136 temp.), tradycyjnie w tej grupie tematycznej zawierają parę postaci reprezentujących dwa ośrodki. Pierwsza z nich to odpowiednio Tyche Mityleny albo przedstawiciel Efezu – jeden z jego herosów, Androklos albo Efezos – noszący posążek Artemidy Efeskiej. Druga w wyobrażeniu sylwetka, męska, z brodą, owinięta w płaszcz, została wyposażona w posążek Asklepiosa. Hans von Aulock

⁴² Paus., 8.48.7, 54.6.

⁴³ Przyjmuję chronologię podaną w RPC. Inaczej: rzędy Hadriana – H. von Fritze, *Die Münzen*, s. 43; SNG Cop., nr 451; okres od Domicjana do Hadriana – BMC, s. 136, nr 225–226. Wyobrażenia głowy Pergamosa w mennictwie: R. Vollkommer, *Pergamos*, w: *Lexicon*, t. 7, cz. 1, s. 320, nr 1.

⁴⁴ Przyjmuję chronologię podaną w RPC. Inaczej: okres od Domicjana do Hadriana – BMC, s. 136, nr 224; SNG vA, nr 1384. Bez wskazania daty – SNG Fr., nr 1896.

⁴⁵ S. Barbara, *À propos d'un „Pergamos” contremarqué* (RPC II, 924), „Bulletin de la Société française de Numismatique” 2009, 64, 3, s. 54–55; cf. W. Wroth, *Asklepios and the Coins of Pergamon*, „The Numismatic Chronicle” 1882, 2, ser. 3, s. 21–22, il. 10–11, 17.

⁴⁶ Cf. H. von Fritze, *Die Münzen*, s. 67, pl. 6.21; R. Vollkommer, *op. cit.*, s. 320, nr 2.

i inni określają ją jako Pergamosa⁴⁷, co wydaje się lepszym rozwiązaniem niż sugerowana w RPC alternatywa: Telefos na emisjach z Mityleny albo Demos na emisjach promujących zgodę Pergamonu i Efezu. Figura ta nie ma wyrazistych cech, jednak mieści się w ich ikonograficzno-ideologicznym pakiecie dotyczącym Pergamosa. To jego pierwszeństwo w mennictwie pergamońskim sugeruje i epitet *ktistes*, który otrzymał, i, wcześniej wskazana, scena, w której to on nagradza wieńcem samego Asklepiosa. Telefos w takich kontekstach nie był przecież pokazywany w lokalnych emisjach. Pod rozważę należy wziąć natomiast postać Demosa, co wymaga dalszych badań.

Wieloznaczne są dwie figury wprowadzone na monety Sewera Aleksandra (RPC 6, 4223 temp.), a następnie w ostatnich latach aktywności mennicy w Pergamonie na monety Galliena (RPC 10, ID 62137 i 62138). Ich rewersy przedstawiają dwie męskie, młodzieńcze postacie, w nagości heroicznej. Łączy je gest podtrzymywania głowy barana⁴⁸ bądź przekazywania jej jeden drugiemu. Na tym jednak kończy się zapisana w katalogach zgodność interpretowania wyobrażenia. Rozbieżności dotyczą tożsamości pokazanych sylwetek. Wskazywane są pary: Herakles (?) i Apollo (?)⁴⁹, dwaj Kabirowie (?)⁵⁰, postać męska i Hermes (?)⁵¹, Pergamos i Hermes (?)⁵². W tej ostatniej propozycji, jak wskazano w opisach wyobrażenia, elementem, który rozdziela dwie sylwetki, jest nie ołtarz, jak w innych interpretacjach, lecz złożony w otwartym pudle (*capsa*) zwój (*volumen*). Element ten łączy się z głową barana, zwierzęcia, z którego pozyskiwano

⁴⁷ Homonoia Pergamon – Mitylena: RPC 4.2, nr 330 temp., 383 temp.; homonoia Pergamon – Efez: RPC 4.2, nr 3276 temp. Cf. H. von Aulock, *Die Homonoia-Münzen von Mytilene*, „Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte” 1969, 19, s. 85, nr 8, pl. 7.4, nr 14, pl. 7.7; a także Weber, nr 5232; BMC, s. 165, nr 358; SNG Fr., nr 2185–2186; SNG vA, nr 1424; H. von Fritze, *Die Münzen*, s. 67; R. Pera, *Homonoia sulle monete da Augusto agli Antonini Studio storico-tipologico*, Roma 1984, s. 58, nr 1, s. 59, nr 4, s. 106, nr 4; S. Barbara, *op. cit.*, s. 55; R. Vollkommer, *op. cit.*, s. 320, nr 3–4.

⁴⁸ RPC 10, ID 62137 i 62138.

⁴⁹ SNG Fr, nr 2267; RPC 6, nr 4223 temp.

⁵⁰ H. von Fritze, *Biryitis und die Kabiren auf Münzen*, „Zeitschrift für Numismatik” 1904, 24, s. 120 i nast.; idem, *Die Münzen*, s. 63, pl. 6.1; SNG Cop., nr 512 (= RPC 10, ID 62137); H. von Fritze, *Die Münzen*, s. 64; SNG vA, nr 7516 (= RPC 6, nr 4223 temp.); RPC 10, ID 62137 i 62138.

⁵¹ BMC, s. 158, nr 334; Weber, nr 5228; SNG Cop., nr 503 (= RPC 6, nr 4223 temp.); BMC, s. 162, nr 346–347 (= RPC 10, ID 62137–62138); SNG Fr., nr 2294 (= RPC 6, nr 62137); K. Kraft, *Das System der kaiserzeitlichen Münzprägung in Kleinasien. Materialien und Entwürfe*, Berlin 1972, s. 153, pl. 48.75 (= RPC 6, nr 62138).

⁵² Na przykład CNG EA 277 (11.04.2012), Lot 117, <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=207068> [dostęp: 27.07.2024].

skóry służące do wytwarzania pergaminu, bogactwa ekonomicznego Pergamonu. Patron handlu, Hermes, przekazuje głowę barana, symbol tego bogactwa, założycielowi miasta, Pergamosowi. Przedstawiona interpretacja jest prawdopodobna, lecz nie jest jedyną możliwą. Hermes, owszem, miał swoje miejsce wśród miejscowych kultów, był również prezentowany w tutejszym mennictwie⁵³. W dodatku wizerunek Hermesa był łączony z motywem głowy barana. Detal jest umieszczony w ręku Hermesa⁵⁴ albo na kolumnie, ku której kroczy bóg, niosąc kerykeion i tuszę baranią⁵⁵. Przy tym określenie jednego z bohaterów przedstawienia na omawianych monetach Hermesem sugeruje, że jego towarzysz powinien być mocno związany z miastem. Stąd nie można odmówić prawdopodobieństwa nazwaniu tej drugiej postaci Pergamosem. Jednakże z Hermesem był identyfikowany Kadmilos/Kasnilos/Kamillos, jeden z Kabirów⁵⁶. Te tajemnicze bóstwa, synowie Kabejro i Hefajstosa, również są powiązane z tradycją pergamońską. Pamiętał ten związek jeszcze Pausaniasz w II w.⁵⁷ Wprawdzie nie ma ich w mennicy miejscowej oprócz wskazanej domniemanej ich obecności na monetach z III w., ale zostali oni tu przedstawieni w okresie hellenistycznym⁵⁸. Możliwe więc, że pokazany w scenie kultowej Hermes-Kadmilos (na niektórych egzemplarzach w jego prawicy widać *phiale* (?)) spotyka się na wskazanych monetach

⁵³ RPC 3, nr 1751A; RPC 9, nr 542–544. Cf. H. von Fritze, *Biryitis*, s. 118–121; idem, *Die Münzen*, s. 63–64.

⁵⁴ RPC 3, nr 1731.

⁵⁵ RPC 4.2, nr 3241 temp.; RPC 9, nr 549, 551.

⁵⁶ Plutarque, *Vies*, t. 1, *Thésée–Romulus – Lycurgue–Numa*, tłum., oprac. R. Flacelière, É. Chambry, M. Juneaux, Paris 1993, Numa, 7.11; *Scholia in Apollonium Rhodium vetera*, oprac. C. Wendel, Hildesheim 1974, A 917; *Serviani in Vergili Aeneidos libros IX–XII commentarii*, oprac. C.E. Murgia, R.A. Kaster, Oxford 2018, 11.543; Macrobe, *Les Saturnales*, tłum., oprac. H. Bornecque, F. Richard, Paris 1937, 3.8.6; *Lycophronis Alexandra*, t. 2, *Scholia continens*, oprac. E. Scheer, Berolini 1908, 162, s. 76; cf. *The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, tłum., oprac. E. Cary, Cambridge–London 1950, 2.22.2. Związki Hermesa z Kabirami: H. von Fritze, *Die Münzen*, s. 63–64; I. Şahin, E. Güven, *Kabeiros/ Kabeiroi Kultü: Antik I. Yazarlar, Yazıtlar ve Sikkeler* [= *The Cult of Kabeiros/Kabeiroi: Ancient Authors, Inscriptions and Coins*], „Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi” 2019, 3, 19, s. 144; w ikonografii: A. Conze, *Hermes-Kadmilos*, „Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abt.” 1891, 16, s. 191–193.

⁵⁷ Paus., 1.4.6. Cf. S.G. Caneva, *Shaping the Elite of Attalid Pergamon A Reappraisal of the Epigraphic Dossiers Concerning Priesthoods*, „Electrum” 2023, 30, s. 95, przyp. 91.

⁵⁸ A. Meadows, *The Closed Currency System of the Attalid Kingdom*, w: *Attalid Asia Minor. Money, International Relations, and the State*, red. P. Thonemann, Oxford 2013, s. 173–174, 184–191. Cf. H. von Fritze, *Die Münzen*, s. 64 i pl. 6.3: Kabir; RPC 3, nr 1731: Hermes (?).

z innym Kabirem, a może – powróćmy tu do miejskiej tradycji założycielskiej – z założycielem-eponimem Pergamonu.

W okresie rządów Marka Aureliusza na rewersach monet (RPC 4.2, 3245 temp., 11328 temp.) zestawiono parę wojowników. Ich pojedynek już się rozstrzygnął. Pokonany klęczy na ziemi, nie ma hełmu, jego tarcza leży obok, on zaś unosi miecz w obronnym geście. Naprzeciw niego przeciwnik w hełmie na głowie, z tarczą i włócznią w ręku zamierza się do ostatecznego ciosu. Całą scenę flankuje z lewej kolejna włócznia wbita pionowo w ziemię. Na innych monetach, z wizerunkiem awersowym Heliogabala (RPC 6, 4210 temp.), wojownicy być może dopiero stają do walki⁵⁹. Kim oni są? Napisy tego nie podają. Hans von Fritze zestawiał w swym studium dwa możliwe wyjaśnienia uczestników tych dwóch scen: są to Achilles i Telefos albo Pergamos i Arejos, zastrzegając, że mało widoczne detale na tych późniejszych monetach uniemożliwiają dokładne analizy wyobrażenia⁶⁰. W tych parach reprezentanci Pergamonu występują w różnych rolach: Telefos uległ Achillesowi, z kolei Pergamos okazał się zwycięzcą nad Arejosem. Pierwsza możliwość jest kusząca. W opowieści o losie Telefosa włócznia ma istotne znaczenie⁶¹; czy więc nietypowe zdublowanie tej broni na rewersie może do niego nawiązuje? Ponadto temat walki Achillesa i Telefosa był popularny w sztuce antycznej⁶². Przyjęcie pierwszej interpretacji oznaczałoby, że powstał w Pergamonie oryginalny obraz Telefosa jako wojownika. Wątpliwości jednak budzi przydana mu tu rola pokonanego; słabo odpowiada ona jego randze założyciela. Również przyjęcie drugiej możliwości – Pergamos odnosi sukces w walce z Arejosem – jest problematyczne. Negatywnego argumentu dostarcza broda, z jaką był przedstawiany Pergamos w jego portretowych ujęciach. Tutaj zwycięzca jest pozbawiony zarostu, podczas gdy brodą został obdarzony jego pokonany przeciwnik. Trudno zatem przesądzić, kim są uczestnicy tych scen.

⁵⁹ Cf. H. von Fritze, *Die Münzen*, s. 68 (bazuje na opisie Th. Mionnet, *Description*, Suppl. 5, nr 1140).

⁶⁰ H. von Fritze, *Die Münzen*, s. 67–68. W innych pracach są wskazywani: Pergamos i Arejos? albo Achilles i Telefos? – R. Vollkommer, *op. cit.*, s. 320, nr 6 i 7; Achilles i Telefos – RPC 4.2, nr 3245 temp., 11328 temp. (cf. BMC, s. 150, nr 305; SNG Fr., nr 2149: bez imion w opisach); Herakles i Amazonka Hipolita – RPC 6, nr 4210 temp. (cf. SNG Fr., nr 2259: bez imion w opisie).

⁶¹ Telefos zginął od włóczni Achillesa, potem tej samej włóczni przeciw Eurypylosowi użył Neoptolemos, Soph., *Euryp.* frg. 210.1–31; syn Achillesa otrzymał tę broń od Odyseusza, *Ilias parva*, frg. 1; Apollod., *Epit.* 5.12.

⁶² Cf. Paus., 8.45.7; H. Heres, *op. cit.*, pl. 30–31; M. Strauss, *op. cit.*, s. 866, nr 48–49, Telefos wojownik: *ibidem*, nr 45, 46.

UWAGI KOŃCOWE: PROMOCJA EURYPYLOSA
W (NUMIZMATYCZNEJ) TRADYCJI O ZAŁOŻYCIELACH I HEROSACH

W przetrwałej tradycji bohater-założyciel danego miasta przybiera różne postacie. Należąc do zamierzchłej, często heroicznej i mitycznej przeszłości, a także zachowując cechy przynależne protagonistom opowieści mitycznych, jednocześnie odgrywa swą rolę w bieżącej rzeczywistości, odpowiadając na oczekiwania społeczności, która w nim upatruje protoplastę, eponima, ktistesą, i na wyzwania polityczne danej wspólnoty⁶³. Pozostaje on żywym tworem, zatem ulega modyfikacjom. Jego wizerunek nie zawsze jest wyczerpujący, zwłaszcza wtedy, gdy skąpe są o nim świadectwa literackie; materiały innych kategorii pokazują pamięć o nim żywą, lecz niejednokrotnie pozbawioną głębszej refleksji nad nim. Do tej kategorii świadectw należą monety, które, owszem, dokumentują obecność bohatera w pamięci zbiorowej i jego oficjalne miejsce w życiu społeczno-politycznym, wydobywają z repozytorium tej pamięci (a niekiedy tworzą nowe) detale biografii bohatera, ale – niewspierane innymi źródłami – niejednokrotnie pokazują jego obraz niezbyt wnikliwy i fragmentaryczny⁶⁴.

Jakie jest miejsce Eurypylosa w zbiorze monet prowincjonalnych symbolizujących przeszłość Pergamonu? W mitach Eurypylos jest słabo powiązany z Pergamonem. Ale jest ogniwem w szeregu herosów mających ten związek z Pergamonem ścisły. Jest bowiem przede wszystkim synem Telefosa, a ojcem Grynosa. Jego wizerunek monetarny – młodzieńcza twarz *en profil*, z długimi lokami – jest standardowy dla różnych mitycznych bohaterów, ale przypomina również Antinousa, ukazanego w tej samej serii monet (RPC 3, 1738). Wyróżnia Eurypylosa inskrypcja ΗΡΩC ΕΥΡΥΠΙΥΛΟC, która otacza jego wyobrażenie na monetach RPC 3, 1740. Przecież bez niej jego tożsamość nie byłaby czytelna ani domyślna.

Bohater ten pojawił się na stosunkowo wczesnych emisjach: około 134 r. Wcześniej grupę założycieli i eponimów w mennictwie prowincjonalnym Pergamonu reprezentował jedynie Pergamos. W okresie rządów Domicjana (81–96) został on przedstawiony na emisjach Claudiusa Kephalliona (RPC 2, 924). Dołączył tym samym do wąskiego grona bohaterów ktystycznych i eponimicznych, wprowadzonych w I w. do wyobrażeń

⁶³ Cf. M. Polito, *Traces de mémoire, représentation, tradition, religion : un fondateur est né*, „Electrum” 2025, 32, zwł. s. 19, 21.

⁶⁴ Cf. A.A. Kluczek, *Ktistes i inni. Bohaterowie mitów i legend w rzymskim mennictwie prowincjonalnym (235–276)*, Katowice 2025, *passim*.

monet prowincjonalnych powstałych w kilku mennicach⁶⁵. Jednak to dopiero w II w. rozkwitła w mennictwie prowincjonalnym personifikowana takimi postaciami tematyka założycielska. W Pergamonie Kefalion pozostawał aktywny w dalszych latach, kiedy około 118 r. jako strateg po raz drugi wyemitował następną serię monet. Treścią nawiązywały one do głównych kultów lokalnych, w tym bóstw mających moc uzdrowicielską. Natomiast kolejne przywołanie założyciela lub eponima miało miejsce za rządów Hadrian (RPC 3, 1740 i 1752A). Pozostałe wskazane monety z tej grupy (tabela 2) powstały w Pergamonie w okresie Antoninów.

Wobec powyższego motyw Eurypylosa, raz, jest nowinką nieoczekiwaną w mennictwie pergamońskim, dwa, pozostaje *unicum* w mennictwie prowincjonalnym. Odwołanie do tego herosa sugeruje, że rodząca się moda na dokumentowanie w mennictwie chwalebnej przeszłości mitycznej wielu miast, która w drugiej połowie II i w III w. przyniesie obfitość odnośnych typów, bazowała na wyidealizowanej wiedzy ogólnej o przeszłości Grecji. Pozwalała ona na dosyć swobodne manipulowanie imionami bohaterów, założycieli, eponimów czy sławnych herosów, i włączanie ich we własną tradycję miast. Można założyć, że być może niegdyś istniała i była lokalnie znana jeszcze inna alternatywna wersja historii Eurypylosa, która by ściślej wiązała go z Pergamonem.

Telefos i Pergamos są bardziej czytelną nitką prowadzącą wstecz do epoki herosów. Jednakże monetarne przedstawienie Eurypylosa przyznaje mu na równi z nimi status bohatera lokalnego. Wyobrażenia w mennictwie ich wszystkich wartościują pozytywnie, a hierarchię sygnalizują bardzo subtelnie. Jak oni – bez żadnych (Telefos) lub szerokich (Pergamos) objaśnień w inskrypcjach monetarnych – byli wizytówką dawności i wielkości Pergamonu, tak i Eurypylos nią się stawał.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

- Akusilaos, w: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, cz. 1, *Genealogie und Mythographie*, oprac. F. Jacoby, Leiden–New York–Köln 1995.
- Apollodorus, *Epitome*, w: *La Bibliothèque d'Apollodore*, tłum., oprac. J.-C. Carrière, B. Masson, Paris 1991.
- Archilochus, w: *Greek Iambic Poetry: From the Seventh to the Fifth Centuries BC*, tłum., oprac. D.E. Gerber, Cambridge MA 1999.
- Dictys Cretensis, *Ephemeridos belli troiani libri a Lucio Septimio ex Graeco in Latinum sermonem translati*, oprac. W. Eisenhut, Leipzig 1973.

⁶⁵ Cf. RPC 2, nr 886 (Kyzikos); RPC 1, nr 2672A, 2673, 2712A–B (Milet); RPC 1, nr 2672–2674 (Mastaura).

- Hyginus, *Fabulae*. Hygin, *Fables*, tłum., oprac. J.-Y. Boriaud, Paris 1997.
- Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, t. 4, oprac. G. Lafaye, Paris 1927.
- Ilias parva*, w: Hesiod, *The Homeric Hymns and Homerica*, tłum., oprac. H.G. Evelyn-White, London–New York 1914.
- Lycophronis Alexandra*, t. 2, *Scholia continens*, oprac. E. Scheer, Berolini 1908.
- Macrobe, *Les Saturnales*, tłum., oprac. H. Bornecque, F. Richard, Paris 1937.
- L'Odyssée. Poésie homérique*, t. 2, tłum., oprac. V. Bérard, Paris 1963.
- Pausaniae Graeciae descriptio*, oprac. F. Spiro, Lipsiae 1903.
- Philostratus, *Imagines*. Callistratus, *Descriptions*, tłum., oprac. A. Fairbanks. London–New York 1931.
- Plutarque, *Vies*, t. 1, *Thésée–Romulus – Lycurgue–Numa*, tłum., oprac. R. Flacelière, É. Chambry, M. Jumeaux, Paris 1993.
- Quintus Smyrnaeus, *The Fall of Troy*, tłum. A.S. Way, Cambridge, Mass.–London 1984.
- Scholia in Apollonium Rhodium vetera*, oprac. C. Wendel, Hildesheim 1974.
- Serviani in Vergili Aeneidos libros IX–XII commentarii*, oprac. C.E. Murgia, R.A. Kaster, Oxford 2018.
- Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii Bucolica et Georgica commentarii*, oprac. G. Thilo, Lipsiae 1887.
- Sophocles, *Eurypylos*, w: Sophocles, *Fragments*, tłum., oprac. H. Lloyd-Jones, Cambridge MA 1996.
- The Geography of Strabo, t. 6, tłum. H.L. Jones, London–Cambridge MA 1960.
- The Greek Anthology*, tłum., oprac. W.R. Paton, London 1918.
- The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, tłum., oprac. E. Cary, Cambridge–London 1950.
- W świątyni i w micie z Pauzanasza Wędrowki po Helladzie*, tłum., oprac. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław 2005.

Studies (Opracowania)

- Amandry M., Burnett A., *Roman Provincial Coinage*, t. 3, cz. 1–2, *Nerva, Trajan and Hadrian (AD 96–138)*, London–Paris 2015.
- Andreae B., *Pergamos oder Telephos? Zwei Gründungsmythen von Pergamon*, w: ΚΥΔΑΛΙΜΟΣ. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Γεώργιο Στυλ. Κορρέ, Τόμος 3 [= KYDALIMOS. *Studies in Honor of Prof. Georgios St. Korres*, 3], red. P. Kalogerakou, Athens 2020.
- Aulock H. von, *Die Homonoia-Münzen von Mytilene*, „Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte” 1969, 19.
- Barbara S., *À propos d'un „Pergamos” contremarqué (RPC II, 924)*, „Bulletin de la Société française de Numismatique” 2009, 64, 3.
- Bobrowski A., *Dziennik wojny trojańskiej Diktysa z Krety*, Kraków 2009.
- Burnett A., Amandry M., Carradice I., *Roman Provincial Coinage*, t. 2, *From Vespasian to Domitian (AD 69–96)*, London–Paris 1999.
- Burnett A., Amandry M., Ripollès P.P., *Roman Provincial Coinage*, t. 1, *From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 BC–AD 69)*, London–Paris 1992.
- Burnett A. et al., *Roman Provincial Coinage*, t. 5, cz. 3, *The Severan period (AD 193–218): Lycia–Pamphylia to Egypt*, online 2024: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 16.07.2025].
- Burrell B., *Neokoroi. Greek Cities and Roman Emperors*, Leiden–Boston 2004.
- Caccamo Caltabiano M., *Gli eroi omerici nella tipologia monetale antica*, „Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini” 1988, 90.

- Calomino D., Burnett A., *Roman Provincial Coinage*, t. 6, *From Elagabalus to Maximinus (AD 218–238)*, online 2017: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 6.10.2024].
- Caneva S.G., *Shaping the Elite of Attalid Pergamon A Reappraisal of the Epigraphic Dossiers Concerning Priesthoods*, „*Electrum*” 2023, 30.
- Cohen A., *Art, Myth, and Travel in the Hellenistic World*, w: *Travel and Memory in Roman Greece*, red. S.E. Alcock, J.F. Cherry, J. Elsner, Oxford 2001.
- Conze A., *Hermes-Kadmos*, „*Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abt.*” 1891, 16.
- Dignas B., *Rituals and the Construction of Identity in Attalid Pergamon*, w: *Historical and Religious Memory in the Ancient World*, red. B. Dignas, R.R.R. Smith, Oxford 2012.
- Eckhel I., *Doctrina numorum veterum conscripta*, t. 2, Vindobonae 1794.
- Forrer L., *The Weber Collection*, t. 3, cz. 1, London 1926.
- Fritze H. von, *Biryitis und die Kabiren auf Münzen*, „*Zeitschrift für Numismatik*” 1904, 24.
- Fritze H. von, *Die Münzen von Pergamon*, Berlin 1910.
- Göber W., *Pergamos (1)*, w: *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. 19, cz. 1, red. G. Wissowa, W. Kroll, Stuttgart 1937.
- Guerber É., *Princes itinérants et gratifications impériales. Note sur les voyages d'Hadrien en Asie*, w: *Les voyages des empereurs dans l'Orient romain. Époques antonine et sévérienne*, red. A. Hostein, S. Lalanne, Arles 2012.
- Halfmann H., *Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen in Römischen Reich*, Stuttgart 1986.
- Hawes G., *Pausanias in the World of Greek Myth*, Oxford 2021.
- Heres H., *Telephosfries*, w: *Lexicon iconographicum mythologiae classicae (LIMC)*, t. 7, cz. 1, *Oidipous-Theseus*, red. J.C. Balty et al., Zürich–München 1994.
- Heuchert V., *Roman Provincial Coinage*, t. 4, cz. 1–3, *The Antonines (AD 138–192)*, online 2005, with temporary numbers: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 6.10.2024].
- Hostein A., Mairat J., *Roman Provincial Coinage*, t. 9, *From Trajan Decius to Uranius Antoninus (AD 249–254)*, London–Paris 2016.
- Hostein A. et al., *Roman Provincial Coinage*, t. 5, cz. 2, *The Severan period (AD 193–218): Bithynia-Pontus and Asia*, online 2024: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 16.07.2025].
- Hutton W., *Describing Greece. Landscape and Literature in the Periegesis of Pausanias*, Cambridge 2005.
- Kawerau G., Rehm A., Wiegand T., *Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, t. 1.3, *Das Delphinion in Milet*, Berlin 1914.
- Kelly A., *Ilias parva*, w: *The Greek Epic Cycle and Its Ancient Reception. A Companion*, red. M. Fantuzzi, C. Tsagalis, Cambridge 2015.
- Kleiner G., *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland: Sammlung von Aulock: Mysien*, Berlin 1957; *Nachträge 2*, Berlin 1967.
- Kluczek A.A., *Ktistes i inni. Bohaterowie mitów i legend w rzymskim mennictwie prowincjonalnym (235–276)*, Katowice 2025.
- Kosmetatou E., *The Legend of the Hero Pergamus*, „*Ancient Society*” 1995, 26.
- Kraft K., *Das System der kaiserzeitlichen Münzprägung in Kleinasien. Materialien und Entwürfe*, Berlin 1972.
- Le Glay M., *Hadrien et l'Asklépieion de Pergame*, „*Bulletin de correspondance hellénique*” 1976, 100, 1.
- Leschhorn W., *Gründer der Stadt*, Stuttgart 1984.
- Leschhorn W., *Lexikon der Aufschriften auf griechischen Münzen*, t. 2 / *Lexicon of Greek Coin Inscriptions*, t. 2 Wien 2009.

- Mairat J. et al., *Roman Provincial Coinage*, t. 8, *Philip (AD 244–249)*, online 2020: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 6.10.2024].
- Mairat J. et al., *Roman Provincial Coinage*, t. 7, cz. 2, *Gordian I to Gordian III (AD 238–244). All provinces except Asia*, London–Paris 2022.
- Meadows A., *The Closed Currency System of the Attalid Kingdom*, w: *Attalid Asia Minor. Money, International Relations, and the State*, red. P. Thonemann, Oxford 2013.
- Metcalf W.E., Burnett A., Mairat J., *Roman Provincial Coinage*, t. 10, *From Valerian to Diocletian (AD 253–297)*, online 2023: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/> [dostęp: 6.10.2024].
- Mionnet T.E., *Description des médaillons antiques, grecques et romaines avec leur degré de rareté et leur estimation*, t. 2, Paris 1807.
- Mionnet T.E., *Description des médaillons antiques, grecques et romaines avec leur degré de rareté et leur estimation*, Suppl. 5, Paris 1830.
- Pera R., *Homonoia sulle monete da Augusto agli Antonini Studio storico-tipologico*, Roma 1984.
- Polito M., *Traces de mémoire, représentation, tradition, religion: un fondateur est né*, „*Electrum*” 2025, 32.
- Pretzler M., *Pausanias. Travel Writing in Ancient Greece*, Bristol 2013.
- Robert L., *Héraclès à Pergame et une épigramme de l’anthologie XVI 91*, „*Revue de Philologie de littérature et d’histoire anciennes*” 1984, 58.
- Robert L., *Sur les inscriptions de Délos*, „*Bulletin de correspondance hellénique*” 1973, Suppl. 1.
- Robert R., *Euphorion, entre Claros et Gryniun*, w: *Euphorion et les mythes: images et fragments: actes du colloque international (Lyon, 19–20 janvier 2012)*, red. C. Cusset, E. Prioux, H. Richer, Naples 2013.
- Sadurska A., *Tabliczki iliońskie. Les Tables Iliques*, Warszawa 1964.
- Şahin I., Güven E., *Kabeiros/ Kabeiroi Kültü: Antik I. Yazarlar, Yazıtlar ve Sikkeler [= The Cult of Kabeiros/Kabeiroi: Ancient Authors, Inscriptions and Coins]*, „*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*” 2019, 3, 19.
- Scheer T.S., *Myth, Memory and the Past: Wandering Heroes between Arcadia and Cyprus*, w: *Wandering Myths: Transcultural Uses of Myth in the Ancient World*, red. L. Audley-Miller, B. Dignas, Berlin 2018.
- Scheer T.S., *Mythische Vorväter: Zur Bedeutung griechischer Heroenmythen im Selbstverständnis Kleinasiatischer Städte*, München 1993.
- Scheer T.S., *“They, that held Arkadia”. Arcadian Foundation Myths as Intentional History in Roman Imperial Times*, w: *Intentional History. Spinning Time in Ancient Greece*, red. L. Foxhall, H.-J. Gehrke, N. Luraghi, Stuttgart 2010.
- Spoerri Butcher M., *Roman Provincial Coinage*, t. 7, cz. 1, *Gordian I to Gordian III (AD 238–244). Asia*, London–Paris 2006.
- Strauss M., *Telephos*, w: *Lexicon iconographicum mythologiae classicae (LIMC)*, t. 7, cz. 1, *Oidipous-Theseus*, red. J.C. Balty et al., Zürich–München 1994.
- Strubbe J.H.M., *Gründer Kleinasiatischer Städte Fiktion und Realität*, „*Ancient Society*” 1984–1986, 15–17.
- Sylloge Nummorum Graecorum. France, *Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médaille*, t. 5, *Mysie*, Paris 2001.
- Sylloge Nummorum Graecorum. *The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum: Mysia*, Copenhagen 1945.
- Thraemer E., *Pergamos. Untersuchungen über die Frühgeschichte Kleinasiens und Griechenlands*, Leipzig 1888.
- Tümpel K., *Eurypylos 5*, w: *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. 6, cz. 1, red. G. Wissowa, Stuttgart 1907.

- Voegtli H., *Bilder der Heldenepen in der kaiserzeitlichen griechischen Münzprägung*, Aesch BL 1977.
- Vollkommer R., Pergamos, w: *Lexicon iconographicum mythologiae classicae (LIMC)*, t. 7, cz. 1, *Oidipous-Theseus*, red. J.C. Balty et al., Zürich–München 1994.
- Weisser B., *Pergamum as Paradigm*, w: *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, red. C. Howgego, V. Heuchert, A. Burnett, Oxford–New York 2005.
- Williams D., *The Coins of Mysia in the Archaeological Museum in Florence*, „Ancient Numismatics” 2021, 2.
- Wroth W., *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*, t. 14, *Catalogue of the Greek Coins of Mysia*, London 1892.
- Wroth W., *Asklepios and the Coins of Pergamon*, „The Numismatic Chronicle” 1882, 2, ser. 3.
- Zagdoun M.-A., *Eurypylos 1*, w: *Lexicon iconographicum mythologiae classicae (LIMC)*, t. 4, cz. 1, *Eros-Herakles*, red. J.C. Balty et al., Zürich–München 1988.
- Zimmermann M., *Pergamon. Geschichte, Kultur, Archäologie*, München 2011.

NOTA O AUTORZE

Agata Aleksandra Kluczek – prof. dr hab., profesor w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jest historykiem starożytnego Cesarstwa Rzymskiego. Jej zainteresowania badawcze skupiają się wokół ideologii władców Cesarstwa Rzymskiego, a zwłaszcza ikonografii rzymskich numizmatów.

ABOUT THE AUTHOR

Agata Aleksandra Kluczek – full professor at the Institute of History in the University of Silesia in Katowice. She is a historian of ancient Roman Empire. Her research interests are focused on the ideology of Roman imperial rulers, and especially on the iconography of Roman numismatic items.